

Η ΓΝΩΣΙΟΛΟΓΙΑ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΙΣΑΑΚ ΤΟΥ ΣΥΡΟΥ

Υ Π Ο

ΑΡΧΙΜ. ΙΟΥΣΤΙΝΟΥ ΠΟΠΟΒΙΤΣ

ΚΑΘΗΓΗΤΟΥ ΤΟΥ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ ΒΕΛΙΓΡΑΔΙΟΥ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Εἰς τὴν Εὐρωπαϊκὴν φιλοσοφίαν ὁ ἄνθρωπος ἐμφανίζεται κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἦττον ἀποσπασματικῶς. Οὐδαμοῦ ἀπαντᾷ ὅλος, οὐδαμοῦ ὀλόκληρος καὶ ἀκέραιος, ἀλλὰ παντοῦ εἰς κλάσματα καὶ ἀποσπάσματα. Δὲν ὑπάρχει φιλοσοφικὸν σύστημα, ὅπου ὁ ἄνθρωπος νὰ μὴ εἶναι διηρημένος εἰς μέρη. Τὰ δὲ μέρη ταῦτα οὐδεὶς στοχαστῆς ἠδυνήθη νὰ συνάξῃ εἰς ἓν ὅλον. Ὁ μὲν ἀφελὴς ρεαλισμὸς συνάγει τὸν ἄνθρωπον εἰς τὰς αἰσθήσεις καὶ διὰ τῶν αἰσθήσεων εἰς τὰ πράγματα, εἰς τὴν ὕλην, καὶ οὕτως ὁ ἄνθρωπος δὲν ἀνήκει εἰς ἑαυτὸν, ἀλλὰ εὐρίσκειται διεσκορπισμένος εἰς τὰ πράγματα. Ὁ δὲ ὀρθολογισμὸς διαχωρίζει ἀπὸ τὸν ἄνθρωπον τὸν νοῦν, θεωρῶν αὐτὸν ὡς τὴν βασικὴν πηγὴν τῆς ἀληθείας καὶ ὡς ὑψιστὸν μέτρον τῶν πάντων καὶ προσδίδει εἰς αὐτὸν ὅλας τὰς ἀξίας, δηλαδὴ τὸν ἀπολυτοποιεῖ καὶ εἰδωλοποιεῖ, ἐνῶ ὅλας τὰς ἄλλας ψυχοφυσικὰς δυνάμεις τοῦ ἀνθρώπου ὑποτιμᾷ καὶ περιφρονεῖ. Ἡ κρισιαρχία (Kriticismus) ἐξ ἄλλου εἶναι κατ' οὐσίαν ἀπολογία τοῦ ὀρθολογισμοῦ καὶ τῆς αἰσθησιαρχίας καὶ περιορίζει, τελικῶς, τὸν νοῦν—καὶ ἐν ταύτῳ καὶ τὸν ἄνθρωπον—εἰς τὰς αἰσθήσεις. Ὁ πανθεῖσμὸς πάλιν καὶ ἅπαντα τὰ μονιστικὰ συστήματα θεωροῦν τὸν κόσμον καὶ τὸν ἄνθρωπον ὡς σύνολον τῶν πλέον ἀντιφατικῶν ἐναντιοτήτων, οὐδέποτε δυναμένων νὰ ἀποτελέσουν λογικὴν ἐνότητα. Ἀποτέλεσμα πάντων τούτων τῶν φιλοσοφικῶν συστημάτων εἶναι ἡ ἐπιφανειακὴ, ἐπιπολαία καὶ φαινομενικὴ γνῶσις τοῦ κόσμου καὶ τοῦ ἀνθρώπου.

Ὁ ἄνθρωπος τῆς φαινομενοκρατικῆς φιλοσοφίας, ἡ ὁποία εἶναι πάντοτε σχετικοκρατικὴ, εἶναι ἄνευ ἄξονος καὶ ἄνευ κέντρου. Ποῦ βασίζεται ὁ κόσμος; ποῦ ὁ ἄνθρωπος; ποῦ ὁ νοῦς; ποῦ ἡ γνῶσις; Ὁ ἄνθρωπος προσπαθεῖ νὰ ἐρμηνεύσῃ ἑαυτὸν διὰ μέσου τῶν πραγμάτων. Καὶ εἶναι φυσικὸν νὰ μὴ τὸ ἐπιτυχάνῃ. Ἐρμηνεύων ἑαυτὸν διὰ τῶν πραγμάτων, ἀποβαίνει εἰς τὸ τέλος ὁ ἴδιος ὁ ἄνθρωπος πρᾶγμα, ὕλη. Καθ' οἷονδῆποτε τρόπον καὶ ὁσονδῆποτε καὶ ἂν προσπαθῇ ὁ ἄνθρωπος τῆς φαινομενοκρατικῆς φιλοσοφίας, δὲν εἶναι εἰς θέσιν νὰ τεκμηριώσῃ τὴν ἀντικειμενικὴν πραγματικότητα τῶν ὄντων, ἀκόμη δὲ ὀλιγώτερον νὰ ἀποδείξῃ ὅτι τὰ πράγματα ἐνέχουν τὴν ἀλήθειαν. Ἡ

φιλοσοφία, προσπαθοῦσα νὰ ἐρμηνεύσῃ τὸν ἄνθρωπον διὰ τοῦ ἀνθρώπου, ἐπιτελεῖ πρᾶξιν περιέργου: κατοπτρίζει τὸ κάτοπτρον ἐν τῷ κατόπτρῳ. Ἐν τελευταία ἀναλύσει ἡ φιλοσοφία εἶναι εἰς ὅλας τὰς κατευθύνσεις τῆς ὑλοκεντρικῆ καὶ ἀνθρωποκεντρικῆ. Καὶ ὡς γενικὸν συμπέρασμα ἀποδεικνύεται τὸ ἀδύνατον τῆς ἀληθοῦς γνώσεως τοῦ ἀνθρώπου καὶ τοῦ κόσμου.

Τοιοῦτον ὁμως ἀποτέλεσμα ὠθεῖ τὸ φιλοσοφικὸν πνεῦμα τοῦ ἀνθρώπου εἰς ὑπερανθρωπίνους καὶ ὑπερυλικὰς εἰκασίας. Καὶ οὕτως ὁ ἄνθρωπος κάμνει ἄλμα εἰς τὸ ὑπὲρ φύσιν διὰ τοῦ ἰδεαλισμοῦ. Τὸ ἄλμα ὁμως τοῦτο ἔχει ὡς ἀποτέλεσμα τὸν σκεπτικισμόν, διότι ὁ φιλοσοφικὸς ἰδεαλισμὸς θεωρεῖ τὸν ἄνθρωπον ὡς μετεμπειρικὴν πραγματικότητα, ἡ ὁποία οὔτε νὰ δειχθῇ δύναται οὔτε καὶ νὰ ἀποδειχθῇ.

Μὲ τὴν τραγικὴν μοῖραν τοῦ ὁ ἄνθρωπος τῆς σχετικοκρατικῆς φιλοσοφίας ἀποδεικνύει ὅτι ἡ ἀλήθεια εἶναι ὑπερβατικὴ εἰς τὸν ἄνθρωπον καὶ τὴν ὕλην. Ὑπάρχει χάσμα ἀγεφύρωτον μεταξὺ ἀληθείας καὶ ἀνθρώπου. Ὁ ἄνθρωπος εὐρίσκεται εἰς τὴν ἐδῶ πλευρὰν τῆς ἀβύσσου, εἰς τὴν ἐδῶ ὄχθην, καὶ δὲν δύναται νὰ εὕρῃ τὸ μέσον, τὸ ὁποῖον θὰ τὸν μετέφερε καὶ ἀπεβίβαζεν εἰς τὴν ἄλλην ὄχθην, ἐνθα ἡ ὑπερβατικὴ Ἀλήθεια ζῆ. Εἰς τὴν ἀδυναμίαν ὁμως τῆς ἐδῶ ὄχθης ἀπαντᾷ ἡ παντοδυναμία τῆς Ἀληθείας ἀπὸ τὸ ἐπέκεινα. Ἡ ὑπερβατικὴ ἀλήθεια διαπερᾷ τὴν ἄβυσσον, ἀποβιβάζεται εἰς τὴν ὄχθην μας καὶ φανεροῦται ἐν τῷ θαυμαστῷ προσώπῳ τοῦ Θεανθρώπου Χριστοῦ. Ἐν Αὐτῷ ἡ ὑπερβατικὴ (transcendente) ἀλήθεια γίνεται ἐσωτερικὴ (immanente) εἰς τὸν ἄνθρωπον. Ὁ Θεάνθρωπος ἀποδεικνύει τὴν ἀλήθειαν μὲ τὸ νὰ φανεροῖ αὐτὴν ἐν ἑαυτῷ καὶ δι' ἑαυτοῦ. Οὕτω ἀποδεικνύει αὐτὴν οὐχὶ συλλογιστικῶς, οὐχὶ ὀρθολογιστικῶς, ἀλλὰ διὰ τῆς ζώσης προσωπικότητός Του. Αὐτὸς οὐχὶ μόνον ἔχει τὴν ἀλήθειαν, ἀλλ' ὁ Ἰδιος εἶναι ἡ Ἀλήθεια. Ἐν Αὐτῷ τὸ εἶναι καὶ ἡ Ἀλήθεια εἶναι ταυτόσημα. Ὅθεν, μὲ τὸ πρόσωπόν Του Αὐτὸς οὐχὶ μόνον καθορίζει τὴν ἀλήθειαν, ἀλλὰ καὶ τὴν μέθοδον τῆς γνώσεως τῆς ἀληθείας: «Ὅστις ἐν Αὐτῷ μένει—ἀγνώσκει τὴν ἀλήθειαν καὶ ἡ ἀλήθεια ἐλευθερώσει αὐτόν» ἀπὸ τῆς ἁμαρτίας, τοῦ ψεύδους καὶ τοῦ θανάτου (Ἰωάν. 8, 32).

Ἐν τῷ προσώπῳ τοῦ Θεανθρώπου ὁ Θεὸς καὶ ὁ ἄνθρωπος εἶναι ἡνωμένοι ἀχωρίστως: ὁ νοῦς τοῦ ἀνθρώπου δὲν ἐξαφανίζεται, ἀλλὰ ἀναγεννᾶται, καθάιρεται, ἀγιάζεται, βαθύνεται, θεοῦται καὶ καθίσταται ἱκανὸς νὰ γνωρίσῃ τὰς θεανθρωπίνους ἀληθείας τῆς ζωῆς. Ἐν τῷ Θεανθρώπῳ ἔχει δοθῆ πραγματικῶς καὶ ὑποστατικῶς ἡ ὅλη καὶ ἀπόλυτος Ἀλήθεια, ἄνευ ὑπολείμματος. Διὰ τοῦτο Αὐτὸς μόνος ἐν τῷ γένει τῶν ἀνθρώπων καὶ ἔχει καὶ παρέχει ἀκεραίαν τὴν γνῶσιν τῆς Ἀληθείας. Εἰς τὸν ἐπιθυμοῦντα τὴν γνῶσιν τῆς ἀληθείας ἄνθρωπον ὑπολείπεται μόνον νὰ ἐνσωματωθῇ εἰς τὸν Θεάνθρωπον, νὰ γίνῃ σύσσωμος Αὐτοῦ, μέλος τοῦ Θεανθρωπίνου Σώματός Του—τῆς Ἐκκλησίας (Ἐφ. 5,30.3,6). Ἐὰν κατορθώσῃ τοῦτο, ἀποκτᾷ «νοῦν Χριστοῦ»

(1 Κορ. 2,16), καὶ σκέπτεται ἐν Χριστῷ, ζῆ ἐν Χριστῷ, αἰσθάνεται ἐν Χριστῷ, καὶ τοιουτοτρόπως φθάνει εἰς τὴν ὀλοκληρωτικὴν γνῶσιν τῆς Ἀληθείας.

Διὰ τὸν ἐν Χριστῷ ἄνθρωπον αἱ ἀντινομίαι τῆς λογικῆς δὲν ἀποτελοῦν ἀσυμβιβάστους τινὰς ἐναντιότητάς, ἀλλ' ἀπλῶς χάσματα, τὰ ὅποια ἔχει προκαλέσει ὁ σεισμὸς τοῦ προπατορικοῦ ἁμαρτήματος. Ἐνούμενος μετὰ τοῦ Χριστοῦ ὁ ἄνθρωπος αἰσθάνεται τὰ χάσματα συμπλησιάζοντα, τὸν νοῦν θεραπευόμενον, ὀλοκληρούμενον, καθιστάμενον σῶφρονα καὶ τοιουτοτρόπως ἰκανὸν διὰ τὴν ἀκεραίαν γνῶσιν.

Ἡ ἀλήθεια ἔχει δοθῆ ἀντικειμενικῶς ἐν τῷ προσώπῳ τοῦ Θεοανθρώπου Χριστοῦ. Τὸν τρόπον τῆς ὑποκειμενικῆς οἰκειώσεως αὐτῆς, δηλαδὴ τὴν μεθοδολογίαν τῆς χριστιανικῆς γνωσιολογίας, εὕρισκομεν ἀνεπτυγμένην πλήρως εἰς τοὺς Ἁγίους Πατέρας, τοὺς εὐαγγελικοὺς τούτους ἐμπειρικοὺς καὶ ἁγίους φιλοσόφους. Μεταξὺ τῶν ἁγίων τούτων φιλοσόφων μία ἀπὸ τὰς πρώτας θέσεις ἀνήκει εἰς τὸν μεγάλον ἀσκητὴν καὶ ἅγιον Ἰσαὰκ τὸν Σύρον. Εἰς τὰ συγγράμματά του ὁ ἅγιος Ἰσαὰκ μὲ σπανίαν ἐμπειρικὴν γνῶσιν παρακολουθεῖ καὶ περιγράφει τὴν διαδικασίαν τῆς ἐξυγιάνσεως καὶ καθάρσεως τῶν ἀνθρωπίνων ὀργάνων τῆς γνώσεως, ὡς καὶ τὴν αὐξησην τῆς ἀνθρωπίνης προσωπικότητος ἐν τῇ γνώσει, καὶ τὴν ὀργανικὴν κλιμάκωσιν εἰς τὴν ἐμπειρικὴν ἀπόκτησιν τῆς αἰωνίας Ἀληθείας. Εἰς τὴν ἐν χάριτι ἐμπειρικὴν φιλοσοφίαν τοῦ ἁγίου Ἰσαὰκ τοῦ Σύρου καὶ αἱ ἀρχαὶ καὶ ἡ μεθοδολογία τῆς ὀρθοδόξου γνωσιολογίας ἔχουν εὖρει μίαν ἐκ τῶν τελειοτέρων ἐκφράσεών των. Θὰ προσπαθῆσω νὰ δώσω ἐν σχέδιον τῆς γνωσιολογίας ταύτης.

I.

Η ΑΡΡΩΣΤΙΑ ΤΩΝ ΟΡΓΑΝΩΝ ΤΗΣ ΓΝΩΣΕΩΣ

Ὁ χαρακτήρ τῆς γνώσεως ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὴν ὀργάνωσιν, τὴν φύσιν καὶ τὴν κατάστασιν τῶν ὀργάνων τῆς γνώσεως. Εἰς ἅλας τὰς βαθμίδας τῆς ἡ γνῶσις ἐξαρτᾶται ὀργανικῶς ἐκ τῶν ὀργάνων τῆς γνώσεως. Ὁ ἄνθρωπος δὲν εἶναι δημιουργὸς τῆς Ἀληθείας, ὅθεν ἡ πράξις τῆς γνώσεως εἶναι πράξις οἰκειώσεως τῆς ἀντικειμενικῶς ἤδη δεδομένης Ἀληθείας. Ἡ οἰκειώσις αὕτη ἔχει ὀργανικὸν χαρακτήρα: εἶναι ὁμοία πρὸς τὸν ἐγκεντριισμόν τῶν κλημάτων εἰς τὴν ἀμπελον καὶ πρὸς τὴν ζωὴν τοῦ κλήματος ἐν τῇ ἀμπέλῳ καὶ ἐκ τῆς ἀμπέλου (πρβλ. Ἰωαν. 15,1-6). "Ὅθεν ἡ γνῶσις εἶναι καρπὸς τοῦ δένδρου τῆς προσωπικότητος. Ὅλον τὸ δένδρον—τοιούτος καὶ ὁ καρπός—οἶα τὰ ὄργανα τῆς γνώσεως—τοιαύτη καὶ ἡ γνῶσις.

Ἀναλύων τὸν ἄνθρωπον εἰς τὰ ἐμπειρικὰ δεδομένα του, ὁ ἅγ. Ἰσαὰκ ὁ Σύρος διαπιστώνει ὅτι τὰ ὄργανα τῆς γνώσεώς του νοσοῦν. «Κακία νόσος ἐστὶ

ψυχῆς» καὶ ἐν ταύτῳ καὶ ὅλων τῶν ὀργάνων τῆς γνώσεως¹. Ἡ κακία ἔχει τὰς αἰσθήσεις της—εἶναι τὰ πάθη, «τὰ πάθη δὲ ἄρρωστία ἐστὶ τῆς ψυχῆς»². Τὸ κακὸν καὶ τὰ πάθη δὲν ἀνήκουν εἰς τὴν φύσιν τῆς ψυχῆς· ταῦτα εἶναι συμβεβηκότα, ἐπισυμβάντα καὶ ἐπεισελθόντα τῇ φύσει³, ἢ παρὰ φύσιν προσθήκη τῇ ψυχῇ⁴.

Τὶ εἶναι τὰ πάθη αὐτὰ καθ' ἑαυτά; Εἶναι «οὐσία τις σκληρά»⁵. Αἰτία τῶν παθῶν εἶναι τὰ βιοτικά πράγματα⁶. Τὰ δὲ πάθη εἶναι ταῦτα: ὁ πόθος τοῦ πλούτου, τὸ συναῖξαι πράγματά τινα, ἡ τρυφή τοῦ σώματος, ὁ πόθος τῆς τιμῆς, ἡ οἰκονομία τῆς ἀρχῆς, ἡ φυσίωσις τῆς εὐπρεπείας τῆς ἐξουσίας, ἡ κόσμησις καὶ ἡ περπερότης, ἡ ἀνθρωπίνη δόξα, ὁ φόβος τοῦ σώματος⁷. «Ὅλα τὰ πάθη ταῦτα ἔχουν ἓνα περιεκτικὸν ὄνομα: κόσμος⁸. «Ὁ κόσμος ἐστὶν ἡ διαγωγή ἢ σαρκική καὶ τὸ φρόνημα τῆς σαρκός»⁹. Τὰ πάθη εἶναι αἱ ὑπὸ τοῦ κόσμου τούτου διὰ τῶν πραγμάτων τοῦ κόσμου προσβολαὶ ἐναντίον τοῦ ἀνθρώπου· ἡ θεία χάρις εἶναι ἡ μόνη δύναμις ἣτις δύναται νὰ ἀποκρούσῃ αὐτάς¹⁰. «Ὅταν τὰ πάθη ἐμφωλεύσουν ἐν τῷ ἀνθρώπῳ, ἐκριζοῦσιν αὐτοῦ τὴν ψυχὴν¹¹. Αὐτὰ θορυβοῦσι τὸν νοῦν καὶ φανταστικά σχήματα καὶ εἶδωλα καὶ ἐπιθυμίας ἐντυποῦν ἐν αὐτῷ¹², διὰ τοῦτο καὶ οἱ λογισμοὶ του εἶναι τεταραγμένοι, φανταστικοί. «Ὁ κόσμος πόρνη ἐστίν»¹³, ἡ ὁποία διὰ τῶν ψυχοφθόρων ἐπιθυμιῶν της μαγεύει τὴν ψυχὴν, διαφθείρει τὴν σωφροσύνην της, καταστρέφει τὴν ἐκ Θεοῦ δοθεῖσαν ἀγνότητά της. Οὕτως ἡ ψυχὴ, γενομένη ἀκάθαρτος καὶ πόρνη, γεννᾷ τὴν ἀκάθαρτον γνῶσιν.

Ἡ ἄρρωστος ψυχὴ, ὁ νοσῶν νοῦς, ἡ ἀσθενοῦσα καρδιά καὶ θέλησις, τὰ ἄρρωστα ἐν ἐνὶ λόγῳ ὄργανα τῆς γνώσεως δὲν δύνανται παρὰ νὰ γεννοῦν, νὰ δημιουργοῦν καὶ παράγουν σκέψεις μόνον ἄρρώστους, αἰσθήματα ἄρρωστα, ἐπιθυμίας νοσηράς, ἄρρωστον γνῶσιν.

1. Ἐπιστολὴ 4, σελ. 380. Τοῦ ὁσίου πατρὸς ἡμῶν Ἰσαὰκ τοῦ Σύρου, Τὰ εὐρεθέντα ἀσκητικά, ἐκδ. Νικηφόρου τοῦ Θεοτόκου, ἐν Λεψία 1770, ἀνατυπούμενα ἐπιμ. Ἰωακείμ Σπεταιιέρη, Ἀθήναι 1895. «Ὅλαι αἱ παραπομπαὶ εἶναι κατὰ τὴν ἔκδοσιν ταύτην.

2. Αὐτόθι, Λόγος 83, σελ. 317.

3. Αὐτόθι.

4. Λόγος 82, σελ. 314.

5. Λόγ. 69, σ. 271.

6. Λόγ. 6, σ. 32.

7. Λόγ. 30, σ. 132.

8. Αὐτόθι, σ. 131.

9. Αὐτ. σ. 132.

10. Λόγ. 38, σ. 164.

11. Λόγ. 26, σ. 112.

12. Λόγ. 56, σ. 227.

13. Λόγ. 85, σ. 329.

II

Η ΕΞΥΓΙΑΝΣΙΣ ΤΩΝ ΟΡΓΑΝΩΝ ΤΗΣ ΓΝΩΣΕΩΣ

Ὁ ἅγ. Ἰσαὰκ καθορίζει σαφῶς τὴν διάγνωσιν τῆς ἀρρωστίας τῆς ψυχῆς καὶ τῶν ὀργάνων τῆς γνώσεως, ἀλλ' ἐξ ἴσου σαφῶς προσδιορίζει καὶ τὸ φάρμακον, τὸ ὁποῖον καὶ συνιστᾷ ἀποφασιστικῶς καὶ μετὰ πεποιθήσεως. Ἐπειδὴ τὰ πάθη εἶναι ἀρρωστία τῆς ψυχῆς, ἡ ἀνάρρωσις τῆς ψυχῆς γίνεται διὰ τῆς καθάρσεως ἐκ τῶν παθῶν, ἐκ τοῦ κακοῦ¹. Αἱ ἀρεταὶ εἶναι ὑγεία τῆς ψυχῆς, ὅπως τὰ πάθη εἶναι ἀρρωστία τῆς ψυχῆς². Αἱ ἀρεταὶ εἶναι τὰ φάρμακα τὰ ὁποῖα ἐκβάλλουν βαθμιαίως τὰς ἀρρωστίας ἐκ τῆς ψυχῆς καὶ ἐκ τῶν ὀργάνων τῆς γνώσεως· ἡ διαδικασία αὕτη γίνεται βεβαίως βραδέως καὶ ἀπαιτεῖ ἀγῶνα πολὺν καὶ ὑπομονήν³.

Ἡ ψυχὴ εἶναι μεθυσμένη ἀπὸ τὰ πάθη· τὴν ὑγίαν τῆς δύναται νὰ ἐπανακτῆσῃ ἐὰν διὰ τῶν ἀρετῶν ἔλθῃ εἰς νῆψιν ἐκ τῆς μέθης ταύτης⁴. Αἱ ἀρεταὶ ἔχουν συμπεπλεγμένας ἐν αὐταῖς λύπας καὶ θλίψεις⁵. Ὁ ἅγ. Ἰσαὰκ λέγει ὅτι πᾶσα ἀρετὴ εἶναι σταυρός⁶. Καὶ ἀκόμη ὅτι ἡ στενοχωρία («ἢ στένωσις») καὶ ἡ θλίψις εἶναι αἰτία τῶν ἀρετῶν⁷. Διὰ τοῦτο ὁ ἅγ. Ἰσαὰκ συνιστᾷ ῥητῶς, ὅπως ὁ ἄνθρωπος ἀγαπήσῃ πρῶτον τὴν στενοχωρίαν καὶ λύπην καὶ οὕτω θὰ δυνηθῇ νὰ ἀπαλλαγῇ ἀπὸ τὰ πράγματα τοῦ κόσμου τούτου, καὶ ἡ διάνοια αὐτοῦ θὰ ἠμπορέσῃ νὰ σχολάσῃ ἀπὸ τῆς τύρβης τοῦ κόσμου. Διότι ὁ ἄνθρωπος πρέπει πρῶτον νὰ λυθῇ ἀπὸ τὴν ὕλην, διὰ νὰ δυνηθῇ νὰ γεννηθῇ ἐκ τοῦ Θεοῦ. Τοιαύτη εἶναι ἡ οἰκονομία τῆς χάριτος⁸, καὶ τοῦτ' αὐτὸ εἶναι ἡ οἰκονομία τῆς γνώσεως.

Ἐὰν ἀποφασίσῃ ὁ ἄνθρωπος νὰ θεραπεύσῃ καὶ ἐξυγιάνῃ τὴν ψυχὴν αὐτοῦ, πρέπει πρωτίστως νὰ ἐρευνήσῃ καλῶς ὅλον τὸ εἶναι του, πρέπει νὰ μάθῃ νὰ διακρίνῃ τὸ καλὸν ἀπὸ τὸ κακόν, τὰ τοῦ Θεοῦ ἀπὸ τὰ τοῦ διαβόλου, διότι «μείζων πάσης ἀρετῆς ἡ διάκρισις»⁹. Ἡ οἰκείωσις τῶν ἀρετῶν γίνεται βαθμιαίως καὶ ὀργανικῶς: αἱ ἀρεταὶ ἀλλήλας διαδέχονται, ἢ μία ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὴν ἄλλην¹⁰, ἢ μία γεννᾶται ἐκ τῆς ἄλλης. «Ἐκάστη γὰρ ἀρετὴ μήτηρ ἐστὶ τῆς

1. Λόγ. 86, σ. 354.

2. Λόγ. 83, σ. 317.

3. Λόγ. 38, σ. 164.

4. Πρβλ. αὐτ. σ. 165.

5. Λόγ. 37, σ. 161.

6. Λόγ. 19, σ. 73.

7. Λόγ. 27, σ. 119.

8. Λόγ. 1, σ. 5 καὶ 2.

9. Λόγ. 7, σ. 33. Πρβλ. Λόγ. 26, σ. 109. Λόγ. 18, σ. 64.

10. Λόγ. 46, σ. 190.

δευτέρως»¹. Μεταξὺ τῶν ἀρετῶν ὑπάρχει οὐχὶ μόνον ὀντολογικὴ, ἀλλὰ καὶ χρονολογικὴ τάξις. Πρώτη μεταξὺ πασῶν εἶναι ἡ πίστις.

1) Ἡ πίστις

Διὰ τῆς ἀσκήσεως τῆς πίστεως ἀρχίζει ἡ θεραπεία καὶ ἀνάρρωσις τῆς ψυχῆς ἀπὸ τὰ πάθη. Μόλις ἀρχίζει νὰ λαμβάνῃ τὴν ὑπαρξίν της ἡ πίστις ἐν τῷ ἀνθρώπῳ, ἀρχίζουν νὰ ἐκριζώνονται τὰ πάθη ἐκ τῆς ψυχῆς. Ἐπειδὴ «ἔως ἂν κτήσεται ἡ ψυχὴ μέθην ἐν τῇ πίστει τοῦ Θεοῦ, ἐν τῇ ὑποδοχῇ τῆς δυνάμεως τῆς αἰσθήσεως αὐτῆς», οὔτε δύναται νὰ θεραπευθῇ ἀπὸ τὰ πάθη, οὔτε δύναται πατῆσαι τὴν ὕλην τὴν ὁρατὴν². Ἡ ἀρνητικὴ στιγμή τῆς ἀσκήσεως τῆς πίστεως ἐγκρίεται εἰς τὸ «λυθῆναι τῆς ὕλης» τῆς ἐφαρμοστικῆς, καὶ ἡ θετικὴ εἰς τὸ «συνδεθῆναι τῷ Θεῷ»³.

Ἡ ψυχὴ, ἡ ὁποία ἦτο διεσκορπισμένη διὰ τῶν αἰσθήσεων εἰς τὰ πράγματα τοῦ κόσμου τούτου, συνάγει ἑαυτὴν διὰ τῆς ἀσκήσεως τῆς πίστεως, νηστεύει ἀπὸ τὰ πράγματα, καὶ ἵσταται ὀλόκληρος ἀδιαλείπτως ἐν τῇ αἰσθήσει τοῦ Θεοῦ. Τοῦτο ἀποτελεῖ τὸ θεμέλιον πάντων τῶν ἀγαθῶν⁴. Ἡ ἀπελευθέρωσις ἀπὸ τὴν δουλείαν τῆς ἐφαρμοστικῆς ὕλης εἶναι ὁ κύριος ὄρος διὰ τὴν προκοπὴν εἰς τὴν πνευματικὴν ζωὴν⁵. Τὴν ἀρχὴν τῆς νέας ταύτης ὁδοῦ τῆς ζωῆς ἀποτελεῖ ἡ συγκέντρωσις τῶν σκέψεων ἐν τῷ Θεῷ, τὸ αἰεὶ μελετῆσαι τὸν νοῦν ἐν τοῖς λόγοις τοῦ Θεοῦ, καὶ τὸ διατρίβειν ἐν τῇ πτωχείᾳ⁶.

Διὰ τῆς πίστεως ἡ διεσκορπισμένη ἐν τοῖς πάθεσι διάνοια συγκεντροῦται, ἀπαλλάσσεται ἀπὸ τὰ αἰσθητὰ καὶ ἀνακτᾷ τὴν εἰρήνην καὶ γαλήνην τῶν λογισμῶν⁷. Ζῶσα διὰ τῶν αἰσθήσεων ἐν τῷ κόσμῳ τοῦ αἰσθητοῦ ἡ διάνοια εἶναι ἄρρωστος⁸. Διὰ τῆς πίστεως ἐξέρχεται αὕτη ἐκ τῆς φυλακῆς τοῦ κόσμου τούτου, ἡ ὁποία εἶναι ἀποπνικτικὴ λόγῳ τῆς ἁμαρτίας, καὶ εἰσέρχεται εἰς τὸν καινὸν αἰῶνα, ἔνθα ἀναπνέει («ὀσφραίνεσθαι») τὸν καινὸν ἀέρα τὸν θαυμαστόν⁹. «Ὁ ὕπνος τῆς διανοίας» εἶναι ἐπικίνδυνος ὡς θάνατος, διὰ τοῦτο πρέπει ἡ διάνοια νὰ ἀφυπνισθῇ διὰ τῆς πίστεως εἰς τὴν πνευματικὴν ἐργασίαν¹⁰, ἐν τῇ ὁποίᾳ ὁ ἄνθρωπος θὰ νικήσῃ ἑαυτόν, ἐκδιώκων ἐξ ἑαυτοῦ τὰ πάθη¹¹.

1. Λόγ. 68, σ. 270.

2. Λόγ. 1, σ. 2.

3. Πρβλ. Λόγ. 23, σ. 90.

4. Πρβλ. Λόγ. 26, σ. 109.

5. Λόγ. 34, σ. 150.

6. Λόγ. 1, σ. 2.

7. Λόγ. 5, σ. 23. Πρβλ. Λόγ. 1, σ. 3.

8. Λόγ. 25, σ. 106.

9. Λόγ. 15, σ. 54.

10. Λόγ. 26, σ. 115.

11. Αὐτόθι, σ. 111.

«Καταδιώξον σεαυτόν, καὶ καταδιωχθήσεται ὁ ἐχθρός σου ἀπὸ τῆς ἐγγύτητός σου»¹.

Ἐν τῇ ἀσκήσει τῆς πίστεως ζητεῖται ἀπὸ τὸν ἄνθρωπον ὅπως ἐνεργῇ πάντοτε κατὰ τὴν ὑπὲρ νοῦν ἀντινομίαν τῆς πίστεως: «γενοῦ τεθνεὼς ἐν τῇ ζωῇ σου, καὶ ζῆση μετὰ θάνατον»². Διὰ τῆς πίστεως θεραπεύεται, ἐξυγιαίνεται καὶ σωφρονίζεται ἡ διάνοια· ἡ ψυχὴ γίνεται σώφρων, ὅταν δὲν «ἀτενίζη ἀναιδῶς τοῖς ἀκολάστοις λογισμοῖς»³. «Ἡ φιλοσωματία σημεῖόν ἐστι τῆς ἀπιστίας»⁴. Ἡ πίστις ἀπελευθερώνει τὸν νοῦν ἀπὸ τὰς κατηγορίας τοῦ αἰσθητοῦ, τὸν καθιστᾷ νηφάλιον διὰ τῆς νηστείας, τῆς μελέτης τοῦ Θεοῦ⁵ καὶ τῆς ἀγρυπνίας⁶.

Ἡ μὴ ἐγκράτεια, ἡ ἐπιβάρυνσις τῆς γαστρὸς συγχέει τὴν διάνοιαν⁷, τὴν διασκοπεῖ καὶ διασκορπίζει εἰς φανταστικὰς καὶ ἐμπαθεῖς ἡδονάς. «Ἐν σώματι φιληδόνῳ ἡ γνώσις τοῦ Θεοῦ οὐκ οἰκεῖ»⁸. Ἐκ τοῦ σπέρματος τῆς νηστείας βλαστάνει ὁ στάχυς τῆς σωφροσύνης, ὡσπερ ἐκ τοῦ κόρου ἡ ἀκολασία καὶ ἐκ τῆς πληρώσεως ἡ ἀκαθαρσία⁹.

Οἱ σαρκικοὶ λογισμοὶ καὶ ἐπιθυμίαι προκαλοῦν τὴν παραχώδη φλόγα ἐν τῷ ἄνθρωπῳ· φάρμακον τούτου ἀποτελεῖ τὸ καταβαπτισθῆναι τὸν νοῦν εἰς τὴν θάλασσαν τῶν μυστηρίων τῶν Γραφῶν¹⁰. Χωρὶς τὴν ἀκτημοσύνην δὲν δύναται ἡ ψυχὴ νὰ ἐλευθερωθῇ ἐκ τῆς παραχῆς τῶν λογισμῶν, καὶ χωρὶς τὴν ἡσυχίαν τῶν αἰσθήσεων δὲν δύναται νὰ αἰσθανθῇ τὴν εἰρήνην τῆς διανοίας¹¹. Τὰ πάθη σκοτιζοῦν τὰς σκέψεις καὶ τυφλώνουν τὴν διάνοιαν¹². Ἡ παραχῆ τῶν λογισμῶν τίκτεται ἐκ τῆς γαστριμαργίας¹³.

Ἡ αἰδῶς καὶ ὁ φόβος τοῦ Θεοῦ συγκρατοῦν τὴν παραχὴν τῆς διανοίας· κατὰ τὴν ἀναλογίαν τῆς ἐλλείψεως τῆς αἰδοῦς καὶ τοῦ φόβου τοῦ Θεοῦ ταρασσεται ὁ ζυγὸς τῆς διανοίας καὶ γίνεται αὕτη εὐμετάβλητος καὶ ἀσταθής¹⁴. Ἡ ἀγαθὴ κατασκευὴ τῆς διανοίας γίνεται τῇ φυλακῇ τῶν ἐντολῶν τοῦ Κυ-

1. Λόγ. 30, σ. 127.

2. Λόγ. 44, σ. 184.

3. Λόγ. 1, σ. 3-4.

4. Λόγ. 26, σ. 116.

5. Αὐτ. σ. 109. Πρβλ. Λόγ. 38, σ. 165.

6. Λόγ. 29, σ. 125.

7. Λόγ. 34, σ. 147.

8. Λόγ. 56, σ. 223.

9. Λόγ. 69, σ. 272.

10. Λόγ. 1, σ. 4.

11. Λόγ. 5, σ. 23.

12. Λόγ. 26, σ. 111.

13. Λόγ. 56, σ. 221.

14. Λόγ. 1, σ. 4-5.

ρίου¹ καὶ τῇ ὑπομονῇ τοῦ σταυροῦ καὶ τῶν θλίψεων², ἐνῶ ἐν τοῖς βιοτικοῖς σκοπίζεται³. Συνάγων ἑαυτὸν εἰς ἑαυτὸν διὰ τῆς πίστεως ὁ ἄνθρωπος ἀφυπνίζει τὸν νοῦν πρὸς τὸν Θεόν⁴, καὶ τῇ ἡσυχίᾳ καθαίρει τὴν διάνοιαν⁵ καὶ νικά τὰ πάθη⁶. Διὰ τῆς σιωπῆς ἐξυγιαίνεται ἡ ψυχὴ, διὰ τοῦτο δέον βιάζειν ἑαυτὸν σιωπᾶν, διότι ἡδονὴ τις τίκεται ἐν τῇ καρδίᾳ ἐκ τῆς γυμνασίας τῆς ἐργασίας ταύτης⁷. Διὰ τῆς σιωπῆς ὁ ἄνθρωπος εἰσέρχεται εἰς τὴν εἰρήνην τῶν λογισμῶν⁸.

Ἡ πίστις καθελκύει τὴν εἰρήνην εἰς τὸν νοῦν καὶ τοιουτοτρόπως ἐκριζώνει τοὺς ἐπαναστατημένους λογισμούς. Ἡ ἁμαρτία εἶναι αἰτία τῆς ταραχῆς καὶ τοῦ πολέμου τῶν λογισμῶν, ὡς καὶ αἰτία πολέμου τοῦ ἀνθρώπου κατὰ τοῦ οὐρανοῦ καὶ τῶν συνανθρώπων του. «Εἰρήνευσον ἐν σεαυτῷ, καὶ εἰρηνεύσει σοι ὁ οὐρανὸς καὶ ἡ γῆ»⁹. Πρὸ τῆς πίστεως ὁ νοῦς εἶναι διεσκορπισμένος εἰς τὰ πράγματα τοῦ κόσμου τούτου· διὰ τῆς πίστεως νικάται ὁ μετεωρισμὸς τοῦ νοῦ¹⁰. Τὸν μετεωρισμὸν τῶν λογισμῶν προκαλεῖ ὁ δαίμων τῆς πορνείας¹¹. Ὁ μετεωρισμὸς τῶν ὀφθαλμῶν εἶναι ἔργον τοῦ ἀκαθάρτου πνεύματος¹². Διὰ τῆς πίστεως ὁ νοῦς στερεοῦται ἐν τῇ μνήμῃ τοῦ Θεοῦ, διὰ τοῦτο ἡ ὁδὸς τῆς σωτηρίας εἶναι τὸ ἀεὶ μνημονεύειν τοῦ Θεοῦ¹³. «Ὅ,τι εἶναι ὁ ἰχθὺς ἐκτὸς τοῦ ὕδατος, τοῦτο εἶναι ὁ νοῦς ἐκτὸς τῆς μνήμης τοῦ Θεοῦ¹⁴. Ἡ ἐλευθερία τοῦ ἀληθινοῦ ἀνθρώπου συνίσταται εἰς τὴν ἐλευθερίαν ἐκ τῶν παθῶν, εἰς τὴν ἀνάστασιν μετὰ τοῦ Χριστοῦ καὶ εἰς τὴν χαρὰν τῆς ψυχῆς¹⁵. Τὰ πάθη δύναται τις νὰ νικήσῃ μόνον διὰ τῶν πράξεων τῶν ἀρετῶν¹⁶. Ἐναντίον παντὸς πάθους ὁ ἄνθρωπος πρέπει νὰ ἀγωνίζεται μέχρι θανάτου¹⁷. Τὸ πρῶτον καὶ σπουδαιότερον ὄπλον εἰς τὸν πόλεμον ἐναντίον τῶν παθῶν εἶναι ἡ πίστις, διότι ἡ πίστις ἀποτελεῖ τὸ φῶς τῆς διανοίας, τὸ ὅποσον ἀποδιώκει τὸ σκότος τῶν παθῶν, καὶ τὴν δύναμιν τοῦ νοῦ, ἡ ὁποία ἀποβάλλει τὴν ἀρρωστίαν ἐκ τῆς ψυχῆς¹⁸.

1. Λόγ. 36, σ. 160.

2. Λόγ. 30, σ. 129.

3. Λόγ. 2, σ. 10.

4. Λόγ. 3, σ. 14.

5. Λόγ. 23, σ. 93.

6. Λόγ. 41, σ. 172.

7. Λόγ. 34, σ. 149.

8. Λόγ. 15, σ. 55.

9. Λόγ. 30, σ. 127.

10. Λόγ. 5, σ. 21. Πρβλ. Λόγ. 26, σ. 110.

11. Λόγ. 2, σ. 9. Πρβλ. Λόγ. 43, σ. 180.

12. Λόγ. 26, σ. 112.

13. Λόγ. 5, σ. 26.

14. Λόγ. 43, σ. 177.

15. Λόγ. 26, σ. 110.

16. Λόγ. 68, σ. 269. Πρβλ. Λόγ. 81, σ. 310.

17. Λόγ. 38, σ. 166. Πρβλ. Λόγ. 44, σ. 184. Λόγ. 56, σ. 230.

18. Λόγ. 12, σ. 49.

Ἡ πίστις φέρει ἐν ἑαυτῇ οὐχὶ μόνον τὴν ἀρχὴν καὶ τὸ εἶναι τῆς, ἀλλὰ καὶ τὴν ἀρχὴν καὶ τὸ εἶναι ὄλων τῶν λοιπῶν θεανθρωπίνων ἀρετῶν, αἱ ὁποῖαι ἀναπτύσσονται ὀργανικῶς ἢ μία ἐκ τῆς ἄλλης καὶ συμπλέκονται κυκλικῶς ἢ μία πέραξ τῆς ἄλλης, ὡς οἱ δακτύλιοι εἰς τὸν κορμὸν τοῦ δένδρου. Ἐὰν ἡ πίστις ἔχη γλῶσσαν, αὕτη εἶναι ἡ προσευχή.

2) Ἡ προσευχή

Διὰ τῆς ἀσκήσεως τῆς πίστεως ὁ ἄνθρωπος νικᾷ τὸν ἐγώσμον, ἐξέρχεται τῶν συνόρων τοῦ ἐγῶ καὶ εἰσέρχεται εἰς τὴν νέαν ὑπερ-ὑποκειμενικὴν καὶ ὑπερβατικὴν πραγματικότητα. Εἰς αὐτὴν τὴν νέαν πραγματικότητα ἰσχύουσι νέοι νόμοι· τὰ ἀρχαῖα παρῆλθε, γέγονε καινὰ τὰ πάντα. Βυθιζόμενος εἰς τὰ ἄγνωστα βάθη αὐτῆς τῆς νέας πραγματικότητος ὁ ἀσκητὴς τῆς πίστεως ὀδηγεῖται καὶ χειραγωγεῖται ὑπὸ τῆς προσευχῆς, καὶ ὁ ἴδιος βλέπει διὰ τῆς προσευχῆς, αἰσθάνεται διὰ τῆς προσευχῆς, σκέπτεται διὰ τῆς προσευχῆς, ζῆ διὰ τῆς προσευχῆς.

Παρακολουθῶν τὸν νοῦν τοῦ ἀνθρώπου εἰς τὴν ὁδὸν τῆς πίστεως ὁ ἅγ. Ἰσαὰκ παρατηρεῖ, ὅτι ὁ νοῦς περιφρουρεῖται τῇ προσευχῇ καὶ ὀδηγεῖται ὑπὸ τῆς προσευχῆς· ἐκάστη ἀγαθὴ σκέψις μεταβάλλεται διὰ τῆς προσευχῆς εἰς ἔνθεον σκέψιν¹. Ἄλλὰ καὶ ἡ προσευχὴ εἶναι δύσκολος ἄθλος· θέτει εἰς κίνησιν ὅλην τὴν προσωπικότητα τοῦ ἀνθρώπου καὶ ὁ ἄνθρωπος σταυρώνει ἑαυτὸν ἐν τῇ προσευχῇ², σταυρώνει τὰ πάθη καὶ τοὺς ἁμαρτωλοὺς λογισμοὺς, ἅτινα ἔχουν συνδεθῆ μετὰ τὴν ψυχὴν του. «Εὐχή ἐστὶ νέκρωσις τῶν ἐννοιῶν τοῦ θελήματος τῆς ζωῆς τῆς σαρκός»³.

Διὰ τοῦ «καρτερῆσαι διαμένειν ἐν προσευχῇ» ὁ ἄνθρωπος διεξάγει ἕνα πολὺ δύσκολον ἀγῶνα, τὸν ἀγῶνα τοῦ ἀρνήσασθαι ἑαυτόν⁴, ὅπερ εἶναι ἀναγκαῖον εἰς τὸ ἔργον τῆς σωτηρίας. Ἡ προσευχὴ εἶναι «πηγὴ σωτηρίας». Δι' αὐτῆς ἀποκτᾶ τις ὅλας τὰς λοιπὰς ἀρετάς, πᾶν τὸ πλῆθος τῶν ἀγαθῶν⁵. Διὰ τοῦτο τὸν ἄνθρωπον τῆς προσευχῆς πολεμοῦν τερατώδεις πειρασμοί, ἐναντι τῶν ὁποίων ἀμύνεται καὶ ἐκ τῶν ὁποίων σώζεται πάλιν διὰ τῆς προσευχῆς.

Ὁ ἀσφαλέστερος φύλαξ τοῦ νοῦ εἶναι ἡ προσευχὴ⁶. Ἡ προσευχὴ διασκεδάζει τὰ νέφη τῶν παθῶν καὶ διαυγάζει τὸν νοῦν⁷. Αὕτη κατὰ τὴν οὐφάνειαν εἰς τὴν διάνοιαν⁸. Ἡ τελειότης εὐρίσκεται εἰς τὸ σημεῖον ἐκεῖνο εἰς τὸ ὁποῖον

1. Λόγ. 35, σ. 155.

2. Λόγ. 34, σ. 151.

3. Λόγ. 69, σ. 272.

4. Αὐτόθι.

5. Λόγ. 21, σ. 83.

6. Λόγ. 49, σ. 205.

7. Λόγ. 14, σ. 58.

8. Λόγ. 35, σ. 155.

ὁ ἄνθρωπος ἀξιοῦται νὰ διαμένῃ ἐν τῇ προσευχῇ («τῆς διαμονῆς τῆς προσευχῆς»)¹. Ἡ πνευματικὴ προσευχὴ μετατρέπεται εἰς ἔκστασιν, ἐν τῇ ὁποίᾳ ἀποκαλύπτονται τὰ μυστήρια τῆς Τριαδικῆς Θεότητος, καὶ ὁ νοῦς εἰσέρχεται εἰς τὴν σφαῖραν τῆς ἱερᾶς ἀγνοίας, τῆς ὑπερτέρας τῆς γνώσεως².

Ἀρξάμενη διὰ τῆς πίστεως ἡ ἐξυγιάνσις τῶν ὀργάνων τῆς γνώσεως, συνεχίζεται διὰ τῆς προσευχῆς. Τὰ σύνορα τῆς ἀνθρωπίνης προσωπικότητος διευρύνονται ὁλονὲν καὶ περισσότερον· ὁ ἐγωκεντρισμὸς ἀντικαθίσταται βαθμιαίως ὑπὸ τοῦ θεοκεντρισμοῦ.

3) Ἡ ἀγάπη

«Ἡ ἀγάπη ἐκ τῆς εὐχῆς» τίκεται³, ὅπως ἐκ τῆς πίστεως ἡ προσευχὴ. Αἱ ἀρεταὶ εἶναι ὁμοούσιοι, διὸ καὶ γεννῶνται ἢ μία ἐκ τῆς ἄλλης. Ἡ πρὸς τὸν Θεὸν ἀγάπη εἶναι σημεῖον, ὅτι ἡ νέα πραγματικότης, εἰς τὴν ὁποίαν ἡ πίστις καὶ ἡ προσευχὴ εἰσάγουν τὸν ἄνθρωπον, εἶναι πολὺ ἀνωτέρα τῆς προηγουμένης. Ἡ ἀγάπη πρὸς τὸν Θεὸν καὶ πρὸς τοὺς ἀνθρώπους εἶναι ἔργον τῆς προσευχῆς καὶ τῆς πίστεως. Ὅντως, ἡ γνησίᾳ φιλανθρωπία εἶναι ἀδύνατος ἄνευ τῆς πίστεως καὶ τῆς προσευχῆς.

Διὰ τῆς πίστεως ὁ ἄνθρωπος ἀλλάζει τὸν κόσμον: ἐκ τοῦ περιωρισμένου κόσμου εἰσέρχεται εἰς τὸν ἄπειρον, εἰς τὸν ὁποῖον ζῆ οὐχὶ κατὰ τοὺς νόμους τοῦ αἰσθητοῦ, ἀλλὰ κατὰ τοὺς νόμους τῆς προσευχῆς καὶ τῆς ἀγάπης. Ὁ ἅγ. Ἰσαάκ ὅλως ἰδιαίτερος ἐξαίρει τὴν πεποίθησιν, τὴν ὁποίαν ἀπέκτησε διὰ τῆς ἐν χάριτι ἀσκητικῆς ἐμπειρίας, ὅτι, δηλαδή, ἡ ἀγάπη τοῦ Θεοῦ προέρχεται ἐκ τῆς προσευχῆς. «Ἀγάπη ἐστὶ καρπὸς τῆς εὐχῆς»⁴. Τὴν ἀγάπην δύναται τις νὰ λάβῃ ἀπὸ τὸν Θεὸν διὰ τῆς προσευχῆς καὶ οὐδόλως δύναται νὰ τὴν ἀποκτήσῃ ἄνευ τοῦ ἀγῶνος τῆς προσευχῆς. Ἐπειδὴ ὁ ἄνθρωπος διὰ τῆς πίστεως καὶ τῆς προσευχῆς ἀποκτᾷ τὴν γνώσιν τοῦ Θεοῦ, δι' αὐτὸ ἀκριβῶς «ἡ ἀγάπη γέννημά ἐστι τῆς γνώσεως»⁵.

Διὰ τῆς πίστεως ὁ ἄνθρωπος ἀρνεῖται τὸν νόμον τοῦ ἐγωῖσμοῦ, ἀρνεῖται τὴν ἁμαρτωλὸν ψυχὴν τοῦ ἀγαπῶν τὴν ψυχὴν, μισεῖ τὴν ἐν τῇ ψυχῇ ἁμαρτίαν. Διὰ τῆς προσευχῆς ἀγωνίζεται, ὅπως τὸν νόμον τοῦ ἐγωῖσμοῦ ἀντικαταστήσῃ διὰ τοῦ νόμου τοῦ θεῖσμοῦ, τὰ πάθη ἀντικαταστήσῃ διὰ τῶν ἀρετῶν, τὴν κατ' ἄνθρωπον ζωὴν ἀντικαταστήσῃ διὰ τῆς κατὰ Θεὸν ζωῆς, καὶ τοιουτοτρόπως θεραπεύσῃ καὶ ἐξυγιάνῃ τὴν ψυχὴν ἀπὸ τὴν ἁμαρτίαν. Διὰ τοῦτο ὁ ἅγ. Ἰσαάκ διδάσκει: «Ἡ ἀγάπη τοῦ Θεοῦ ἐν τῇ ἀρνήσει τῆς ψυχῆς εὐρίσκεται»⁶.

1. Δόγ. 85, σ. 346.

2. Δόγ. 32, σ. 140.

3. Δόγ. 35, σ. 156.

4. Δόγ. 69, σ. 272.

5. Δόγ. 38, σ. 164. Πρβλ. Δόγ. 84, σ. 326.

6. Δόγ. 69, σ. 272.

Ἡ ἀκαθαρσία καὶ ἡ ἀρρωστία τῆς ψυχῆς εἶναι τὰ παρὰ φύσιν πρόσθετα τῆς ψυχῆς, δὲν εἶναι συστατικά μέρη τοῦ εἶναι της, διότι «ἡ καθαρότης καὶ ἡ τῆς ψυχῆς υἰγιαὶά ἐστὶν ἡ τῆς ψυχῆς βασιλεία»¹. Ἡ ἀρρωστος ἀπὸ τὰ πάθη ψυχῆ εἶναι τὸ πλέον κατάλληλον ἔδαφος διὰ τὴν καλλιέργειαν τοῦ μίσους, ἡ δὲ «ἀγάπη μετὰ τὴν υἰγιαίαν τῆς ψυχῆς προσκτηθῆναι δύναται»².

Ἡ ἀγάπη ἐκ τοῦ Θεοῦ εἶναι, «ὅτι ὁ Θεὸς ἀγάπη ἐστίν» (1 Ἰω. 4,8): «ὅταν τις κτήσῃται τὴν ἀγάπην, αὐτὸν τὸν Θεὸν ἐνδύεται μετ' αὐτῆς»³. Ὁ Θεὸς δὲν ἔχει ὄρια, διὰ τοῦτο καὶ ἡ ἀγάπη εἶναι ἀπειρος καὶ δὲν γνωρίζει μέτρον⁴. Ὅστις ἀγαπᾷ διὰ τοῦ Θεοῦ καὶ ἐν τῷ Θεῷ, ἀγαπᾷ «πάντας ἐξ ἴσου καὶ ἀδιακρίτως», καὶ διὰ τὸν τοιοῦτον ἄνθρωπον λέγει ὁ ἅγ. Ἰσαάκ, ὅτι «οὗτος ἔφθασε τὴν τελειότητα»⁵. Ὡς παράδειγμα τῆς τελείας ἀγάπης ἀναφέρει ὁ ἅγ. Ἰσαάκ τὴν ἐπιθυμίαν τοῦ ἁγίου ἀββᾶ Ἀγάθωνος: «ἤθελον εὐρεῖν λωβόν, καὶ λαβεῖν τὸ σῶμα αὐτοῦ, καὶ δοῦναι αὐτῷ τὸ ἐμόν»⁶.

Εἰς τὸ βασιλείου τῆς ἀγάπης ἐξαφανίζονται αἱ ἀντινομικαὶ ἐναντιότητες τῆς διανοίας· ὁ ἀσκητῆς τῆς ἀγάπης προαισθάνεται τὴν παραδεισιακὴν ἁρμονίαν ἐν ἑαυτῷ καὶ ἐν τῷ περὶ αὐτοῦ κόσμῳ τοῦ Θεοῦ, διότι διὰ τῆς ἀσκήσεως τῆς πίστεως ἔχει ἐξέλθει ἐκ τοῦ ἄδου τῆς ἐγωπαθείας καὶ τοῦ ἐγωϊσμοῦ του, καὶ εἰσῆλθε εἰς τὸν παράδεισον τῶν θείων ἀξιῶν καὶ τελειότητων. Ὁ ἅγιος Ἰσαάκ λέγει: «Παράδεισός ἐστὶν ἡ ἀγάπη τοῦ Θεοῦ, ἐν ἣ ἡ τρυφή πάντων τῶν μακαρισμῶν»⁷. Ἡ γέεννα εἶναι τὸ μὴ ἔχειν τὴν ἀγάπην τοῦ Θεοῦ, καὶ οἱ «ἐν τῇ γέεννῃ κολαζόμενοι, τῇ μάστιγι τῆς ἀγάπης μαστιζονται»⁸. Ὅταν τις ἀποκτήσῃ τὴν τελείαν ἀγάπην τοῦ Θεοῦ, ἀποκτᾷ τὴν τελειότητα⁹. Διὸ ὁ ἅγ. Ἰσαάκ συνιστᾷ: «Δεῖ οὖν πρῶτον κτήσασθαι ἀγάπην, ἥτις ἐστὶν ἡ θεωρία ἢ προτέρα τῆς Ἀγίας Τριάδος»¹⁰.

Ἀπαλλαττόμενος τῶν παθῶν ὁ ἄνθρωπος, ἀπαλλάσσεται βαθμιαίως τοῦ ἐγωπαθοῦς καὶ ἐγωϊστικοῦ *hominismus* καὶ *humanismus*, τοῦ ἐγωκεντρικοῦ ἀνθρωπισμοῦ του καὶ τῆς ἰδιοτελοῦς φιλαυτίας, ἐξέρχεται ἐκ τῆς σφαίρας τοῦ θανατηφόρου ἀνθρωποκεντρισμοῦ καὶ εἰσέρχεται εἰς τὴν σφαῖραν τῆς Τριαδικῆς Θεότητος, ἔνθα δέχεται εἰς τὴν ψυχὴν του τὴν θείαν Εἰρήνην, ἔνθα αἱ ἐναντιότητες καὶ ἀντιφάσεις αἱ δημιουργούμεναι ἐκ τῶν κατηγοριῶν τοῦ

1. Ἐπιστολὴ 4, σ. 378.

2. Αὐτ. σ. 367.

3. Λόγ. 81, σ. 308.

4. Λόγ. 58, σ. 236.

5. Λόγ. 43, σ. 180.

6. Λόγ. 81, σ. 308. Ἡρβλ. Ἐπιστ. 4, σ. 374.

7. Λόγ. 72, σ. 282.

8. Λόγ. 84, σ. 326.

9. Λόγ. 85, σ. 348.

10. Ἐπιστ. 4, σ. 387.

χρόνου καὶ τοῦ χώρου παύουν νὰ εἶναι θανατηφόροι, καὶ ἔνθα ὁ ἄνθρωπος αἰσθάνεται ἐναργῶς τὴν νίκην ἐπὶ τῆς ἁμαρτίας καὶ τοῦ θανάτου.

4) Ἡ ταπεινοφροσύνη

Ἡ πίστις ἔχει τὸν ἰδικὸν τῆς τρόπου σκέψεως, διότι ἔχει τὸν ἰδικὸν τῆς τρόπου ζωῆς. Ὁ χριστιανὸς οὐχὶ μόνον ζῆ διὰ τῆς πίστεως (2 Κορ. 5,7), ἀλλὰ διὰ τῆς πίστεως καὶ σκέπτεται. Ἡ πίστις δίδει τὴν νέαν κατηγορίαν τῆς σκέψεως, διὰ τῆς ὁποίας πραγματοῦται ὅλον τὸ γνωσιολογικὸν ἔργον τοῦ πιστεύοντος ἀνθρώπου. Ἡ νέα αὕτη κατηγορία τῆς σκέψεως εἶναι ἡ ταπεινοφροσύνη. Εἰς τὴν ἀπέραντον πραγματικότητα τῆς πίστεως ὁ νοὺς ταπεινοῦται ἐνώπιον τῶν ἀπορρήτων μυστηρίων τῆς νέας ἐν Πνεύματι Ἀγίῳ ζωῆς. Τὴν ὑπερηφάνειαν τοῦ νοῦ ἀντικαθιστᾷ ἡ ταπεινώσις τὴν ἀλαζονείαν ἢ ταπεινοφροσύνη. Ἐκάστην σκέψιν τοῦ ὁ ἀσκητῆς τῆς πίστεως περιφρουρεῖ μὲ τὴν ταπεινώσιν, καὶ οὕτως ἐξασφαλίζει δι' ἑαυτὸν τὴν γνώσιν τῆς αἰωνίου Ἀληθείας.

Ἀντλοῦσα τὴν δυνάμιν τῆς ἐκ τῆς προσευχῆς ἢ ταπεινοφροσύνης, προχωρεῖ ἀπὸ αὐξήσεως εἰς αὐξήσιν, ἥτις δὲν ἔχει τέλος. Ὁ ἅγ. Ἰσαὰκ διδάσκει, ὅτι ἡ προσευχή καὶ ἡ ταπεινοφροσύνη εὐρίσκονται πάντοτε εἰς ἀνάλογον συμμετρίαν: διὰ τῆς αὐξήσεως τῆς προσευχῆς αὐξάνει ἡ ταπεινοφροσύνη, καὶ ἀνάπαλιν¹. Ἡ ταπεινώσις εἶναι ἡ δύναμις ἢ ὁποία συνάγει τὴν καρδίαν², καὶ δὲν ἀφήνει αὐτὴν νὰ διασκορπίζῃ ἑαυτὴν εἰς τὰς ὑπερηφάνους σκέψεις καὶ τὰς ἐμπαθεῖς ἐπιθυμίας. Τὴν ταπεινώσιν ὑποστηρίζει καὶ προφυλλάττει τὸ Ἅγιον Πνεῦμα, καὶ αὕτη προσεγγίζει οὐχὶ μόνον τὸν ἄνθρωπον τῷ Θεῷ, ἀλλὰ καὶ τὸν Θεὸν τῷ ἀνθρώπῳ³. Ἐπὶ πλέον, ἡ ταπεινοφροσύνη εἶναι ἡ αἰτία τῆς σαρκώσεως τοῦ Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ, ταύτης τῆς ἐνδοτάτης ἐνώσεως τοῦ Θεοῦ μετὰ τοῦ ἀνθρώπου: ἡ ταπεινοφροσύνη τὸν Θεὸν ποιεῖ ἄνθρωπον ἐπὶ τῆς γῆς⁴. Ἡ ταπεινοφροσύνη «στολή Θεότητός ἐστιν». Ὁ γὰρ Λόγος ὁ ἐνανθρωπήσας αὐτὴν ἐνεδύσατο, καὶ ὠμίλησεν ἡμῖν δι' αὐτῆς ἐν τῷ σάματι ἡμῶν⁵.

Ἡ ταπεινώσις εἶναι ἡ μυστικὴ θεία δύναμις, ἥτις δίδεται μόνον εἰς τοὺς ἁγίους, μόνον εἰς τοὺς τελείους κατὰ τὴν ἀρετὴν, δίδεται δὲ διὰ τῆς χάριτος. Ἡ ταπεινώσις «συγκλείει ἐν ἑαυτῇ πάντα»⁶. Διὰ τῆς χάριτος τοῦ Ἁγίου Πνεύματος «τὰ μυστήρια τοῖς ταπεινόφροσι ἀποκαλύπτονται»⁷. Διὰ τοῦτο

1. Λόγ. 21, σ. 83.

2. Αὐτόθι.

3. Αὐτ. σ. 84.

4. Λόγ. 56, σ. 229.

5. Λόγ. 20, σ. 76.

6. Αὐτ. σ. 79.

7. Αὐτ. σ. 80. Πρβλ. Λόγ. 23, σ. 97. Λόγ. 37, σ. 160.

οὔτοι εἶναι τέλειοι ἐν τῇ σοφίᾳ¹. «Ὁ ταπεινόφρων πηγὴ ἐστὶ τῶν μυστηρίων τοῦ καινοῦ αἰῶνος»².

Ἡ ταπεινοφροσύνη εἶναι ἡ σωφροσύνη· «τὰ δύο (ταῦτα) ἐνέχυρον ἐκ τῆς Τριάδος ἐτοιμάζουσιν ἐν τῇ ψυχῇ»³. Ἡ σωφροσύνη εἶναι ἀποτέλεσμα τῆς ταπεινοφροσύνης· διὰ τῆς ταπεινοφροσύνης θεραπεύεται ὁ νοῦς καὶ καθίσταται σώφρων. «Ἀκολουθεῖ δὲ τῇ ταπεινοφροσύνῃ ἡ ἐπιείκεια, καὶ τὸ συνάξει ἑαυτὸν, ὅπερ ἐστὶν ἡ σωφροσύνη τῶν αἰσθήσεων»⁴. Ἡ ταπεινοφροσύνη κοσμεῖ τὴν ψυχὴν μὲ τὴν σωφροσύνην⁵.

Στρεφόμενος πρὸς τὸν κόσμον ὁ ταπεινόφρων ἄνθρωπος φανεροῖ ὅλην τὴν προσωπικότητά του διὰ τῆς ταπεινώσεως. Μιμεῖται εἰς αὐτὸ τὸν σαρκωθέντα Θεόν. «Καθάπερ ψυχὴ οὐκ ἔστι γνωστὴ, οὐδὲ τοῖς σωματικοῖς ὀφθαλμοῖς ὄρατῆ, οὕτως ὁ ταπεινόφρων οὐ γινώσκειται μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων»⁶. Διότι αὐτὸς «οὐχὶ μόνον οὐ θέλει βλέπεσθαι καὶ γνωρίζεσθαι ὑπὸ τῶν ἀνθρώπων», ἀλλὰ «τοῦτό ἐστὶ τὸ θέλημα αὐτοῦ· εἰ δυνατόν, καὶ αὐτὸν ἀφ' ἑαυτοῦ βαπτίζειν ἑαυτὸν ἐντὸς ἑαυτοῦ... καὶ γενέσθαι ὡς τινα οὐκ ὄντα ἐν τῇ κτίσει, καὶ οὐκ ἐλθόντα εἰς τὸ εἶναι, καὶ μηδὲ τῇ ἑαυτοῦ ψυχῇ ὄντα παντελῶς γινωσκόμενον»⁷. Ὁ ταπεινόφρων σμικρύνει ἑαυτὸν πρὸς πάντας τοὺς ἀνθρώπους⁸, ἀλλὰ ὁ Θεὸς διὰ τοῦτο δοξάζει αὐτόν, διότι «ὅπου βλαστάνει ἡ ταπεινώσις, ἐκεῖ ἡ τοῦ Θεοῦ δόξα βρύει»⁹, ἐκεῖ ὁ ὀφθαλμὸς τοῦ φυτοῦ τῆς ψυχῆς ἀνθίζει εἰς ἄνθος ἀμαράντινον.

5) Ἡ χάρις καὶ ἡ ἐλευθερία

Τὸ πρόσωπον τοῦ Θεοανθρώπου Χριστοῦ ἀποτελεῖ καθ' ἑαυτὸ τὸ ἰδανικὸν ὑπόδειγμα τῆς ἀνθρωπίνης προσωπικότητος καὶ τῆς γνώσεως. Τὸ πρόσωπον τοῦ Κυρίου καθ' ἑαυτὸ χαράσσει καὶ προσδιορίζει ὅλην τὴν διαδικασίαν τῆς χριστιανικῆς ζωῆς εἰς ὅλας τὰς κατευθύνσεις. Ἐν Αὐτῷ ἐπραγματοποιήθη κατὰ τρόπον τελειότατον ἡ μυστικὴ ἐνόησις τοῦ Θεοῦ καὶ τοῦ ἀνθρώπου, καὶ ἐν ταύτῳ καὶ τὸ ἔργον τοῦ Θεοῦ ἐν τῷ ἀνθρώπῳ καὶ τοῦ ἀνθρώπου ἐν τῷ Θεῷ.

Ἡ θεοανθρωπίνη συνεργασία (συνεργισμὸς) εἶναι τὸ οὐσιῶδες γνώρισμα τῆς χριστιανικῆς δραστηριότητος ἐν τῷ κόσμῳ. Ἐνταῦθα ὁ ἄνθρωπος

1. Λόγ. 20, σ. 79.

2. Λόγ. 43, σ. 176.

3. Λόγ. 58, σ. 238.

4. Λόγ. 81, σ. 312.

5. Λόγ. 23, σ. 93.

6. Λόγ. 81, σ. 341.

7. Αὐτόθι.

8. Λόγ. 5, σ. 28.

9. Αὐτ. σ. 29.

συνεργάζεται τῷ Θεῷ καὶ ὁ Θεὸς συνεργάζεται τῷ ἀνθρώπῳ (πρβλ. 1 Κορ. 3,9). Ἐνεργῶν ἐν ἑαυτῷ καὶ περὶ ἑαυτοῦ ὁ χριστιανός, δίδει εἰς τοὺς ἀγῶνας τοῦ ὄλην τὴν προσωπικότητά του, ἀλλὰ τοῦτο πράττει καὶ δύναται ἐπιτυχῶς νὰ πράττη, μόνον διὰ τῆς συνεχοῦς συνεργείας τῆς θείας δυνάμεως — τῆς χάριτος τοῦ Θεοῦ. Δὲν ὑπάρχει σκέψις, τὴν ὁποίαν δύναται ὁ χριστιανός νὰ διανοηθῆ εὐαγγελικῶς, δὲν ὑπάρχει αἴσθημα, τὸ ὁποῖον δύναται νὰ αἰσθανθῆ εὐαγγελικῶς, δὲν ὑπάρχει ἔργον τὸ ὁποῖον δύναται νὰ πράξῃ εὐαγγελικῶς, ἄνευ τῆς ἐν χάριτι βοηθείας τοῦ Θεοῦ. Ὁ ἄνθρωπος προσφέρει ἐκ μέρους τοῦ τὴν θέλησιν, ὁ δὲ Θεὸς τὴν χάριν, καὶ ἐκ τῆς κοινῆς αὐτῶν συνεργασίας δημιουργεῖται ἡ προσωπικότης τοῦ χριστιανοῦ.

Εἰς ὄλην τὴν κλίμακα τῆς τελειοποιήσεώς του ἡ χάρις εἶναι διὰ τὸν χριστιανὸν ἀναγκαία. Δὲν δύναται ὁ ἄνθρωπος νὰ προσοικειωθῆ οὐδεμίαν εὐαγγελικὴν ἀρετὴν ἐὰν δὲν βοηθῆ αὐτὸν ἡ χάρις τοῦ Θεοῦ, ἐὰν δὲν συνεργῆ αὐτῷ ἡ χάρις. Τὰ πάντα ἐν τῷ Χριστιανισμῷ εἶναι ἀποτελέσματα τῆς χάριτος καὶ τῆς ἐλευθερίας, διότι τὰ πάντα εἶναι θεανθρώπινα.

Ὁ ἅγιος Ἰσαὰκ ἰδιαιτέρως ὑπογραμμίζει καὶ ἐξαίρει τὴν θεανθρωπίνην συνεργασίαν τῆς θελήσεως τοῦ ἀνθρώπου καὶ τῆς χάριτος τοῦ Θεοῦ εἰς ὄλην τὴν ζωὴν τοῦ χριστιανοῦ. Ἡ χάρις ἀνοίγει τοὺς ὀφθαλμοὺς τοῦ ἀνθρώπου εἰς τὸ νὰ διακρίνῃ τὸ ἀγαθὸν καὶ τὸ κακόν, βεβαιώνει τὸ φρόνημα αὐτοῦ ἐν τῷ Θεῷ, ἀποκαλύπτει εἰς αὐτὸν τὰ ἐσόμενα, καὶ ἀνατέλλει ἐντὸς αὐτοῦ φῶς κρυπτόν¹.

Ὅσον περισσότερο δίδει ὁ Θεὸς τὴν χάριν εἰς τὸν ἄνθρωπον τῆς πίστεως, τόσον καὶ ἀποκαλύπτει εἰς αὐτὸν τοὺς κρηνοὺς καὶ τὰς ἀβύσσους τοῦ ἐν τῷ κόσμῳ καὶ τοῖς ἀνθρώποις κακοῦ. Ταυτοχρόνως παραχωρεῖ αὐτῷ ἔτι περισσότερο τοὺς πειρασμούς, διὰ νὰ δοκιμάσῃ τὴν ἐκ Θεοῦ διδομένην δύναμιν τῆς χάριτος, καὶ διὰ νὰ αἰσθανθῆ καὶ γνωρίσῃ, ὅτι μόνον μετὰ τὴν βοήθειαν τῆς χάριτος δύναται νὰ νικήσῃ τοὺς πλέον φοβεροὺς καὶ σκανδαλώδεις πειρασμούς. Μόλις δὲ ἴδῃ ἡ χάρις, ὅτι ἐν τῇ ψυχῇ τοῦ ἀνθρώπου ἔχει ἀρχίσει ἡ αὐτοπεποίθησις, καὶ ἀρχίσῃ οὗτος «λογίζεσθαι μέγα περὶ ἑαυτοῦ», εὐθέως ἀπομακρύνεται ἀπὸ αὐτόν, διὰ νὰ ὀρμήσῃ ἐπ' αὐτόν οἱ πειρασμοί, «ἕως ἂν μάθῃ τὴν ἑαυτοῦ ἀσθένειαν» καὶ ἐν ταπεινώσει προσφύγῃ τῷ Θεῷ².

Διὰ τῆς συνεργείας τῆς χάριτος τοῦ Θεοῦ καὶ τῆς θελήσεώς του ὁ ἄνθρωπος αὐξάνει διὰ τῆς πίστεως εἰς ἄνδρα τέλειον³. Τοῦτο γίνεται βαθμιαίως, διότι ἡ χάρις εἰσέρχεται εἰς τὴν ψυχὴν «κατὰ μικρὸν καὶ μικρόν»⁴. Αὕτη δίδεται ἰδίως τοῖς ταπεινοῖς. Ὅσον μεγαλύτερα ἡ ταπεινώσις, τόσον

1. Λόγ. 19, σ. 72.

2. Αὐτόθι.

3. Αὐτ. σ. 73. Πρβλ. Λόγ. 46, σ. 192-3.

4. Λόγ. 57, σ. 233.

μεγαλύτερα ἢ χάρις. Καὶ ἐν τῇ χάριτι καὶ ἡ σοφία. «Σοφίζονται ὑπὸ τῆς χάριτος οἱ ταπεινόφρονες»¹.

Ἡ ἐν χάριτι σοφία ἀποκαλύπτει βαθμιαίως εἰς τοὺς ταπεινόφρονας ἕνα ἕνα τὰ μυστήρια, καὶ τὸ μυστήριον τοῦ πάσχειν. Οἱ ταπεινόφρονες γνωρίζουν διὰ τί πάσχει ὁ ἄνθρωπος. Ἡ χάρις ἀποκαλύπτει εἰς αὐτοὺς τὸ νόημα τῶν ἀθλημάτων. Ὅσον περισσότερο ἔχει τὴν χάριν ὁ ἄνθρωπος, τόσο περισσότερο σαφές ἔχει καὶ τὸ νόημα τῶν παθημάτων καὶ τῶν πειρασμῶν. Ἐὰν δὲ μὲ τὴν ἀδράνεια καὶ τὴν φιλαμαρτησίαν του στερῆσῃ ἑαυτὸν τῆς χάριτος ὁ ἄνθρωπος, στερεῖται τότε τοῦ μόνου μέσου, διὰ τοῦ ὁποίου δύναται νὰ δικαιώσῃ τὰ παθήματα καὶ τοὺς πειρασμοὺς καὶ νὰ δώσῃ νόημα εἰς αὐτά.

6) Ἡ κάθαρσις τοῦ νοῦς

Διὰ τῆς συνεχοῦς μεταπλάσεως τοῦ ἑαυτοῦ του διὰ τῶν ἐν χάριτι ἀσκήσεων ὁ ἄνθρωπος ἐκδιώκει βαθμιαίως τὰς ἀμαρτίας καὶ τὰ πάθη ἐξ ὅλου τοῦ εἶναι του καὶ ἐκ τῶν ὀργάνων τῆς γνώσεως, καὶ τοιουτοτρόπως θεραπεύει τὰ ὄργανα αὐτὰ ἀπὸ τὰς θανατηφόρους ἀρρωστίας καὶ καθιστᾷ αὐτὰ ὑγιῆ. Ἡ ἐξυγιάνισις τῶν ὀργάνων τῆς γνώσεως εἶναι ταυτοχρόνως καὶ ἡ κάθαρσις αὐτῶν ἀπὸ τῆς ἀμαρτίας καὶ τῶν παθῶν. Ἰδίως δὲ δίδεται ἰδιαίτερα προσοχὴ εἰς τὸ κύριον ὄργανον τῆς γνώσεως — τὸν νοῦν—, διότι ὁ ρόλος του ἔχει ἀποφασιστικὴν σημασίαν εἰς τὸ βασίλειον τῆς προσωπικότητος τοῦ ἀνθρώπου.

Εἰς οὐδὲν ἄλλο χρειάζεται τόσο πολὺ ἡ αὐτοσυγκέντρωσις τῆς προσευχῆς καὶ ἡ ἀγρυπνία, ὅσον εἰς τὸ ἔργον τῆς καθάρσεως τοῦ νοῦς. Εἰς τὴν ἐργασίαν αὐτὴν ὁ ἀσκητὴς τῆς πίστεως πρέπει νὰ ἐπιστρατεύσῃ ὅλας τὰς δυνάμεις του, οὕτως ὥστε διὰ τῶν εὐαγγελικῶν ἐν χάριτι ἀρετῶν νὰ μεταπλάσῃ καὶ μεταμορφώσῃ τὸν νοῦν του. Εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο ὁ ἅγ. Ἰσαὰκ μᾶς προσφέρει πλουσίαν τὴν ἐμπειρίαν του.

Κατ' αὐτόν, ἡ ἀκαθαρσία καὶ ἡ παχύτης τοῦ νοῦς προέρχονται ἀπὸ τὴν γαστριμαργίαν². Ὅθεν ἡ νηστεία εἶναι τὸ πρῶτον μέσον διὰ τὴν κάθαρσιν τοῦ νοῦς. Κατὰ τὴν φύσιν του ὁ νοῦς εἶναι λεπτὸς καὶ ἰσχνός³· ἡ δὲ παχύτης εἶναι τὸ παρὰ φύσιν ἐπεισελθὸν ἀπὸ τὴν ἀμαρτίαν. Διὰ τῆς προσευχῆς ὁ νοῦς λεπτύνεται καὶ γίνεται διαυγής⁴. Διὰ τῆς ἐργασίας ἐπὶ τοῦ ἑαυτοῦ του ὁ ἄνθρωπος ἀποβάλλει ἀπὸ τὸν νοῦν του τὸν σκληρὸν φλοιὸν τῆς ἀμαρτίας καὶ οὕτω τὸν λεπτύνει καὶ τὸν καθιστᾷ διορατικόν⁵.

Μεταπλάττων ἑαυτὸν διὰ τῶν ἐν χάριτι ἀσκήσεων ὁ ἄνθρωπος, ἀποκτᾷ

1. Λόγ. 46, σ. 193.

2. Λόγ. 26, σ. 111.

3. Λόγ. 8, σ. 36.

4. Λόγ. 35, σ. 154.

5. Λόγ. 9, σ. 41.

τὴν καθαρότητα τοῦ νοός, διὰ δὲ τῆς τοῦ νοός καθαρότητος «ἔρχεται εἰς τὸ βλέπειν τὰ μυστήρια τοῦ Θεοῦ»¹. «Ἡ κάθαρσις τοῦ σώματός ἐστιν οὐσιότης ἐκ τοῦ μολυσμοῦ τῆς σαρκός. Ἡ κάθαρσις τῆς ψυχῆς ἐστιν ἡ ἐλευθερία τῶν κρυπτῶν παθῶν, τῶν ἐν τῇ διανοίᾳ συνισταμένων. Ἡ κάθαρσις δὲ τοῦ νοός ἐστιν ἐν τῇ τῶν μυστηρίων ἀποκαλύψει»².

Μόνον ἡ διὰ τῆς χάριτος καθαρθεῖσα διάνοια δύναται νὰ παρέχῃ τὴν καθαρὰν, τὴν πνευματικὴν γνῶσιν. «Ἐως ἂν ἐλευθερωθῇ ἡ διάνοια ἐκ τῶν πολλῶν λογισμῶν, καὶ ἔλθῃ εἰς μίαν ἀπλότητα τῆς καθαρότητος, οὐ μὴ δυνηθῇ αἰσθηθῆναι τῆς γνώσεως τῆς πνευματικῆς»³. Οἱ ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ ἄνθρωποι «οὐ δύναται καθαρθῆναι τὴν διάνοιαν διὰ τὴν πολλὴν τῆς κακίας ἐπίγνωσιν. Ὅλιγοι δὲ εἰσιν οἱ δυνάμενοι ὑποστρέψαι εἰς τὴν πρώτην καθαρότητα τῆς διανοίας»⁴. Ἡ διαμονὴ ἐν τῇ προσευχῇ καθαρίζει τὸν νοῦν, τὸν φωτίζει καὶ γεμίζει αὐτὸν μὲ τὸ φῶς τῆς ἀληθείας⁵. Αἱ ἀρεταί, ὀδηγούμεναι ὑπὸ τῆς ἐλεημοσύνης, δίδουν εἰς τὸν νοῦν τὴν γαλήνην μετὰ λαμπρότητος⁶. Ἡ κάθαρσις τοῦ νοός δὲν εἶναι μία πρᾶξις διαλεκτικοῦ, διανοητικοῦ, θεωρητικοῦ εἶδους, ἀλλὰ πρᾶξις τῆς ἐν χάριτι ἐμπειρίας καὶ ἐξ ὀλοκλήρου ἠθικῆ τοιαύτη. Ὁ νοῦς καθαρίζεται ἐν νηστείαις καὶ ἀγρυπνίαις καὶ ἡσυχίαις καὶ προσευχαῖς καὶ ἐν ἄλλαις ἀσκήσεσιν⁷.

Τί εἶναι ἡ καθαρότης τοῦ νοῦ; — Ἡ καθαρότης τοῦ νοῦ εἶναι ὁ φωτισμὸς ἐν τοῖς θείοις, μετὰ τὴν πρᾶξιν τῶν ἀρετῶν⁸. Τοῦτο σημαίνει ὅτι ἡ καθαρότης τοῦ νοός εἶναι καρπὸς τῆς ἀσκήσεως ἐν ταῖς ἀρεταῖς. Ἡ ἐργασία τῶν ἀρετῶν πολλαπλασιάζει τὴν χάριν εἰς τὸν ἄνθρωπον καὶ ἡ παρουσία τῆς χάριτος καθαρίζει τὸν νοῦν ἀπὸ τοῦς πονηροῦς λογισμοῦς⁹. Χάρις εἰς τὰς πράξεις τῶν ἀρετῶν ὁ νοῦς τῶν ἀγίων καθίσταται καθαρὸς, διαυγῆς καὶ διορατικὸς¹⁰. «Ἡ καθαρότης τῆς ψυχῆς χάρισμά ἐστι τὸ πρῶτον τῆς φύσεως ἡμῶν. Καὶ ἐκτὸς καθαρότητος τῶν παθῶν, οὐ θεραπεύεται ἡ ψυχὴ ἐκ τῶν νόσων τῆς ἁμαρτίας, οὐδὲ κτάται τὴν δόξαν, ἣν ἀπώλεσεν ἐν τῇ παραβάσει. Ἐὰν δὲ τις ἀξιωθῇ τῆς καθάρσεως, ἕπερ ἐστὶν ὑγεία ψυχῆς, ἐν αὐτοῖς τοῖς πράγμασιν ἐνεργητικῶς ὑποδέχεται ὁ νοῦς αὐτοῦ χαρὰν ἐν αἰσθήσει τοῦ πνεύματος· γίνεται γὰρ υἱὸς τοῦ Θεοῦ καὶ ἀδελφὸς τοῦ Χριστοῦ»¹¹.

1. Αὐτόθι.

2. Λόγ. 19, σ. 63.

3. Αὐτ. σ. 70.

4. Λόγ. 44, σ. 183.

5. Λόγ. 23, σ. 97-98.

6. Αὐτ. σ. 91.

7. Λόγ. 83, σ. 320. Πρβλ. Λόγ. 86, σ. 353.

8. Λόγ. 83, σ. 319.

9. Λόγ. 11, σ. 46.

10. Λόγ. 81, σ. 310.

11. Λόγ. 86, σ. 354.

Ἐάν νικήσῃ τὰ πάθη ὁ ἄνθρωπος, ἀποκτᾶ τὴν καθαρότητα τῆς ψυχῆς¹. Ὁ «σκοτασμός τοῦ νοῦ» προέρχεται ἀπὸ τὴν ἀνελεημοσύνην καὶ τὴν ὀκνηρίαν². Αἱ ἀρεταὶ εἶναι «πτέρυγες τοῦ νοῦς», δι' ὧν προσεγγίζει τοῖς ἐπουρανίοις³. Ὁ Χριστὸς ἀπέστειλεν εἰς τοὺς ἀποστόλους τὸ "Ἅγιον Πνεῦμα, τὸ Ὅποῖον «ἐκάθησε καὶ ἐτελείωσε τὸν νοῦν αὐτῶν, καὶ ἐνεργητικῶς ἐνέκρωσεν ἐντὸς αὐτῶν τὸν παλαιὸν ἄνθρωπον τῶν παθῶν, καὶ ἐνεργητικῶς ἐζωοποίησεν ἐν αὐτοῖς τὸν καινὸν τοῦ πνεύματος ἄνθρωπον»⁴.

Διεσκορπισμένους διὰ τῶν ἁμαρτωλῶν καὶ ἀκαθάρτων λογισμῶν ὁ νοῦς, συγκεντροῦται διὰ τῆς προσευχῆς, τῆς ἡσυχίας καὶ τῶν ἄλλων ἀσκήσεων⁵. Ὅταν ὁ νοῦς ἀπελευθερωθῇ «ἐκ τῆς συμπλοκῆς τῶν παθῶν», τότε εἰς τὴν ἀρχὴν εἶναι ὡς «ὄρνις ἄπτερος», ἡ ὁποία ἀγωνίζεται νὰ ὑψωθῇ διὰ τῆς προσευχῆς ὑπεράνω τῶν γῆινων πραγμάτων, ἀλλὰ δὲν δύναται διότι «ἀκμὴν ἐπὶ πρόσωπον τῆς γῆς ἔρπει». Τοῦτο κατορθώνει μετὰ τὴν πολλὴν ἄσκησιν ἐν ταῖς ἀρεταῖς, διότι διὰ τῶν ἀρετῶν ὁ νοῦς συνάγει ἑαυτὸν καὶ ἀποκτᾶ τὰς πτέρυγας⁶.

Ἡ ἀγάπη τοῦ Θεοῦ εἶναι ἡ δύναμις ἡ συνάγουσα τὸν νοῦν⁷. Ἡ μελέτη τῶν τροπαρίων καὶ τῶν καθισμάτων, ἡ μνήμη τοῦ θανάτου καὶ ἡ ἐλπίς τῆς μελλούσης ζωῆς, αὐτὰ συνάγουσι τὸν νοῦν καὶ οὐκ ἀφιστῶν αὐτὸν ῥέμβεσθαι»⁸. Ὁ προορισμὸς τοῦ νοῦ εἶναι νὰ γίνῃ βασιλεὺς τῶν παθῶν⁹, νὰ ἐξουσιάσῃ τῶν αἰσθήσεων¹⁰, νὰ καταστῇ ὁ τῶν αἰσθήσεων κυβερνήτης¹¹.

Ὁ σκοπὸς ὅλων τῶν νόμων καὶ τῶν ἐντολῶν τοῦ Θεοῦ εἶναι ἡ καθαρότης τῆς καρδίας¹². Ὁ Κύριος ἐνεσαρκώθη διὰ νὰ καθαρῶσιν καὶ τὴν καρδίαν καὶ τὴν ψυχὴν ἀπὸ τὴν κακίαν καὶ διὰ νὰ τὰς ἐπιαναφέρῃ εἰς τὴν ἀρχαίαν κατάστασιν¹³. Ἀλλὰ ὑπάρχει διαφορὰ τις μεταξὺ καθαρότητος τοῦ νοῦ καὶ τῆς καθαρότητος τῆς καρδίας. Ὁ ἅγ. Ἰσαὰκ γράφει: «Τί διαφέρει ἡ καθαρότης τοῦ νοῦ τῆς καθαρότητος τῆς καρδίας; — Ἄλλη μὲν ἐστὶν ἡ καθαρότης τοῦ νοῦς, ἕτερα δὲ ἡ τῆς καρδίας. Ὁ μὲν γὰρ νοῦς, μία ἐστὶ τῶν τῆς ψυχῆς αἰσθήσεων· ἡ δὲ καρδία ἐστὶν ἡ περιέχουσα καὶ κρατοῦσα τὰς ἔνδον αἰσθήσεις. Καὶ

1. Ἐπιστ. 4, σ. 377.

2. Δόγ. 20, σ. 120.

3. Δόγ. 56, σ. 228.

4. Ἐπιστ. 4, σ. 390.

5. Δόγ. 14, σ. 53. Πρβλ. Δόγ. 23, σ. 97-99.

6. Δόγ. 56, σ. 228. Πρβλ. Δόγ. 23, σ. 102.

7. Δόγ. 24, σ. 104.

8. Δόγ. 88, σ. 289.

9. Δόγ. 32, σ. 137.

10. Δόγ. 8, σ. 37.

11. Δόγ. 31, σ. 134.

12. Δόγ. 82, σ. 134.

13. Ἐπιστ. 4, σ. 367.

αὕτη ἐστὶν ἡ ρίζα. Καὶ εἰ ἡ ρίζα ἀγία, καὶ οἱ κλάδοι ἀγιοί. Ἦγουν ἐὰν καθαρῶν ἡ καρδία, δῆλον ὅτι καὶ πᾶσαι αἱ αἰσθήσεις καθαίρονται¹.

Ἡ καρδία ἀποκτᾷ τὴν καθαρότητα διὰ πολλῶν θλίψεων καὶ στερήσεων καὶ δακρύων καὶ διὰ τῆς ἀπονεκρώσεως πάντων τῶν «κατὰ κόσμον κοσμικῶν»². Τὸ πένθος καὶ τὰ δάκρυα καθαρίζουν τὴν καρδίαν ἀπὸ τὴν ἀκαθαρσίαν³. Εἰς τὴν ἐρώτησιν: «Τί ἐστὶ τὸ σημεῖον, καὶ πότε γινώσκει ὁ ἄνθρωπος ὅτι ἤλθεν ἡ καρδία εἰς καθαρότητα;» ὁ ἅγ. Ἰσαάκ ἀπαντᾷ: «Ὅταν πάντας ἀνθρώπους καλοὺς θεωρῇ, καὶ οὐ φαίνεται τις αὐτῷ ἀκάθαρτος καὶ βέβηλος»⁴.

Τὴν καθαρότητα τῆς καρδίας καὶ τὴν καθαρότητα τοῦ νοῦς ἀποκτᾷ τις διὰ τῆς ἀσκήσεως. «Ἡ ἀσκησις μήτηρ τοῦ ἀγιασμοῦ ἐστίν»⁵. «Ἡ ἀρετὴ ἡ σωματικὴ ἐν τῇ ἡσυχίᾳ τὸ σῶμα καθαίρει ἐκ τῆς ὕλης τῆς ἐν αὐτῷ»⁶. «Ὅμως «οἱ σωματικοὶ κόποι ἄνευ τῆς τοῦ νοῦ καθαρότητος, ὡς ἄτεκνος μήτρα, καὶ μαστοὶ κατάξηροι. Τῇ γὰρ τοῦ Θεοῦ γνώσει προσεγγίσει οὐ δύνανται. Καὶ τὸ μὲν σῶμα κατάκοπον ποιοῦσιν, ἐκριζοῦν δὲ πάθη ἐκ τοῦ νοῦς οὐ φροντίζουσιν. Διὰ τοῦτο θεριοῦσιν οὐδὲν»⁷.

Τὸ σημεῖον τῆς καθαρότητος εἶναι: τὸ νὰ εὐφραίνεται τις μετὰ τῶν εὐφραينوμένων καὶ νὰ κλαίῃ μετὰ τῶν κλαιόντων, νὰ ἀσθενῇ μετὰ τῶν ἀσθενῶν καὶ νὰ πενθῇ μετὰ τῶν ἀμαρτωλῶν, νὰ χαίρεται μετὰ τῶν μετανοούντων καὶ νὰ κοινωνῇ τοῖς παθήμασι τῶν πασχόντων, νὰ μὴ ἐλέγχῃ τινὰ καὶ ἐν τῇ ἀγνείᾳ τῆς διανοίας τοῦ νὰ θεωρῇ πάντας τοὺς ἀνθρώπους ἀγίους καὶ καλοὺς⁸.

Ὁ νοῦς δὲν δύναται νὰ καθαρισθῇ οὔτε νὰ συνδοξασθῇ μετὰ τοῦ Χριστοῦ, ἐὰν τὸ σῶμα δὲν συμπάσχῃ ὑπὲρ τοῦ Χριστοῦ. Ἡ δόξα τοῦ σώματος εἶναι «ὑποταγὴ σωφροσύνης μετὰ τοῦ Θεοῦ», ἡ δὲ δόξα τοῦ νοῦ — «ἡ θεωρία ἡ ἀληθινὴ περὶ τοῦ Θεοῦ»⁹. Τὸ κάλλος τῆς σωφροσύνης ἀποκτᾷ ὁ ἄνθρωπος ἐν νηστεύσει, ἐν προσευχῇ, ἐν δάκρυσι¹⁰. Ἡ καθαρότης τῆς καρδίας καὶ τοῦ νοῦς, ἡ ἐξυγιάνσις τοῦ νοῦς καὶ τῶν λοιπῶν ὀργάνων τῆς γνώσεως εἶναι καρπὸς τῆς πολλῆς γυμνασίας ἐν ταῖς ἐν χάριτι θεανθρωπίναις ἀσκήσεσιν. Εἰς τὸν καθαρόν νοῦν τοῦ ἀσκητοῦ τῆς πίστεως ἀναβλύζει ἡ πηγὴ τοῦ φωτός, τὸ ὁποῖον πλημμυρίζει μὲ ἡδονὴν τὸ μυστήριον τοῦ κόσμου καὶ τῆς ζωῆς¹¹.

(Συνεχίζεται)

1. Δόγ. 83, σ. 319-320.

2. Αὐτ. σ. 320.

3. Δόγ. 85, σ. 342.

4. Αὐτ. σ. 341.

5. Δόγ. 16, σ. 56.

6. Δόγ. 17, σ. 59.

7. Δόγ. 56, σ. 222.

8. Δόγ. 58, σ. 239.

9. Δόγ. 16, σ. 57-58.

10. Αὐτόθι.

11. Δόγ. 34, σ. 150.